

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ**

**Кафедра кримінального процесу, криміналістики та експертології
факультету № 6**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**навчальної дисципліни ««Напрями розвитку науки судової
експертології» освітньої програми третього (доктора філософії)
освітньо-наукового рівня вищої освіти**

**081 Право
(правозастосування)**

За темою 2

**Сутність, закономірності, система судової
експертології**

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.10.2023 № 9

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 18.10.2023 № 9

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 29.10.2023 № 9

Розглянуто на засіданні кафедри кримінального процесу,
криміналістики та експертології факультету № 6 ХНУВС (протокол № 9
від 16.10.2023 року)

Розробники:

Завідувач кафедри кримінального процесу, криміналістики та
експертології факультету № 6 Харківського національного університету
внутрішніх справ д.ю.н., професор Щербаковський М. Г.

Рецензенти:

Професор кафедри криміналістики, судової експертології та
домедичної підготовки факультету № 1 Харківського національного
університету внутрішніх справ, д.ю.н., професор Степанюк Р. Л.

Вчений секретар секретаріату вченої ради Луганського державного
університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка к. ю. н., професор
Коваленко В.В.

План

1. Поняття судової експертології, її система, та закономірності.
2. Функції судової експертології та її місце в системі наукового знання

Література.

1. Експертизи у судочинстві України: посібник / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 504 с.
2. Клименко Н. І. Судова експертологія : курс лекцій. К., 2007.
3. Макаренко Е. І. Негодченко О. В. , Тertiшник Н. Н. Експертизи на досудовому слідстві: посібник. Днепропетровськ., 2001.
4. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.
5. Судові експертизи в процесуальному праві України: навч. посіб. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. 424 с.

1. Поняття судової експертології, її система, та закономірності

Численні праці вчених з проблем судової експертизи дозволили виявити основну закономірність, на якій базується загальна теорія судової експертизи: при всіх відмінностях судових експертиз є ряд загальних позицій, які виражаються в призначенні, теоретичному обґрунтуванні, систематизації цілей і завдань, джерелах виникнення, стадію , нормативному регулюванні, організації всіх судових експертиз, незалежно від своїх положів та видів, і т.д.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. склалися об'єктивні передумови, що сприяли формуванню та розвитку загальної теорії судової експертизи, а саме:

накопичено великий емпіричний матеріал в окремих пологах (видах) експертиз, і на цій основі створено низку приватних теорій цих експертиз;

розроблено методологічні, правові та організаційні засади для різних положів судових експертиз, виокремлено те загальне, що має бути властиво будь-якому роду експертизи, у тому числі і знову створюваним;

є численні теоретичні та прикладні роботи з загальних та окремих проблем судової експертизи та судово-експертної діяльності (монографії, статті, навчальна та методична література);

розроблено та систематизовано методи та методики експертного дослідження;

створено розвинену систему державних судово-експертних установ у різних відомствах країни, що координують свою практичну та наукову діяльність, а також недержавних експертних установ.

Зазначені передумови дозволили проаналізувати те загальне, що поєднує судові експертизи всіх положів та видів, підняти це загальне до рівня міждисциплінарної теорії, виявити закономірності, що вивчаються цією теорією з метою вироблення єдиних незалежно від роду або виду експертиз уявлень про предмет експертизи, її об'єкти, завдання, методи і

методики, експертні технології, а також єдині підходи до понять «спеціальні знання», «експертна компетенція» та ін.

Створення загальної теорії судової експертизи дозволяє розробити єдині для всіх положів та видів експертиз принципи незалежно від того, на якому ступені розвитку знаходиться ця експертиза; виявити загальні закономірності, що сприяють формуванню та розвитку приватних експертних теорій, прискорення формування та розвитку нових положів та видів експертиз за рахунок експертного прогнозування та обліку помилок емпіричного пошуку.

Основним об'єктом загальної теорії судової експертизи є судово-експертна діяльність, що розглядається як єдина система.

Найбільш обґрунтованим є наступне визначення загальної теорії судової експертизи.

Загальна теорія судової експертизи - це система світоглядних і праксеологічних принципів як самої теорії, так і її об'єкта - експертної діяльності, приватних теоретичних побудов у цій галузі наукового знання, методів розвитку теорії та здійснення експертних досліджень, процесів і відносин, тобто комплексне наукове відображення судово-експертної діяльності».

Праксеологія (від грец. *praxis* - дія) являє собою філософську концепцію оптимізації діяльності та охоплює три групи проблем: по-перше, аналітичний опис, характеристику, класифікацію та систематизацію практичних дій; по-друге, вивчення умов та законів, що визначають ефективність дій; по-третє, вивчення генези та розвитку різних видів діяльності, шляхів їх удосконалення та регресу, рухомих силою традиції та винахідливості. Вперше праксеологічний підхід до визначення предмета загальної теорії судової експертизи був застосований Т. В. Авер'янової у 1992 р. і далі використаний нею при підготовці Курсу загальної теорії судової експертизи.

Виходячи з наведеного визначення сучасна система загальної теорії судової експертизи включає:

концептуальні основи цієї теорії (її предмет, система, функції та ін.);
вчення про судову експертизу як різновид практичної діяльності (загальна характеристика експертної діяльності, відмінність експертного дослідження від наукового, організаційні проблеми експертної діяльності та ін.);

вчення про закономірності формування та розвитку судових експертиз;

вчення про предмет та завдання судової експертизи;

вчення про об'єкти судової експертизи, їх властивості та ознаки;

вчення про суб'єкта експертної діяльності;

теорії експертної ідентифікації та діагностики;

вчення про методи загальної теорії судової експертизи та експертного дослідження;

вчення про засоби та форми комунікативної діяльності (понятійний апарат та мова експерта, його формалізація,

проблеми інформаційного забезпечення та руху інформації);

вчення про укладання судової експертизи в системі засобів процесуального пізнання (форма та зміст висновку експерта та особливості його оцінки як докази у справі);

теорію експертного прогнозування (прогнозування шляхів розвитку найзагальнішої теорії судової експертизи, приватних експертних теорій, практичної експертної діяльності);

приватні теорії окремих положів та видів судових експертиз (поняття приватної експертної теорії, її предмет, завдання, об'єкти, методологія).

До досліджуваних загальною теорією судової експертизи закономірностям відносять такі.

1. Закономірність отримання достовірного знання з урахуванням вже відомого. Причому особливістю експертного дослідження є, як правило, обмежений обсяг вихідної інформації про відображену подію, тієї ж інформації унікальною, неповторною, незамінною і, що найголовніше, непоправною.

Проілюструємо це прикладом. В автотехнічній експертизі під час вирішення питання про механізм дорожньо-транспортної пригоди (ДТП) експерт змушений, як правило, керуватися даними, що містяться в протоколі огляду місця події та тими об'єктами, які були зібрані при огляді. Однак сам огляд через об'єктивні причини (наприклад, необхідність відновлення руху авто-транспортів на міській магістралі) проводиться у стислі терміни. При цьому далеко не завжди в огляді бере участь спеціаліст-автотехнік.

Тому частина дуже цінної інформації безповоротно втрачається, далеко не всі об'єкти, які можуть бути надані у розпорядження експерта, вилучаються. Запит експерта про надання матеріалів залишається без задоволення, а експертний огляд місця ДТП виявляється марним, оскільки всі сліди події на момент виробництва експертизи ліквідовані.

2. Закономірність виникнення нових пологів (видів) експертиз, експертних методів та методик у процесі інтеграції та диференціації наукового знання. Закономірність інтеграції наукових знань виявляється як необхідність комплексного використання під час вирішення експертних завдань методів різних наук та галузей знання, що, як правило, обумовлюється також комплексною природою об'єктів. Так, у процесі судової фоноскопичної експертизи необхідно використовувати комплекс знань із фізики, акустики, електроніки, лінгвістики, психології, криміналістики та інших наук.

Закономірність диференціації наукових знань проявляється у розподілі судових експертиз на пологи, види та підвиди залежно від об'єктів та розв'язуваних завдань, відокремленні окремих видів та підвидів експертиз, а також самих спеціальних знань з областей, що визначають експертну спеціалізацію та межі компетенції. Рельєфно закономірність диференціації знань можна проілюструвати на прикладі судової комп'ютерно-технічної експертизи, яка на початковому етапі свого розвитку включала два види, а в даний час включає чотири види, кожен з яких поділяється на підвиди².

3. Закономірність постійної якісної та кількісної видозміни знань, що визначають компетенцію роду (виду) експертизи, а також необхідність забезпечення компетентності експерта, а в масштабах усієї системи – судової експертизи.

4. Закономірності інших наук: природничих, технічних, гуманітарних, які водночас є закономірностями загальної теорії судової

експертизи. Такі закономірності ще називають прикордонними. Це закономірності механізму злочину, що вивчаються криміналістикою, виникнення інформації про злочин та його учасників закономірності збирання та дослідження доказів. З тих закономірностей для кожного роду експертизи можна вивести закономірності інформаційно-відбивного промеса стосовно об'єктів дослідження даної експертизи, наприклад закономірності слідоутворення, що вивчаються трасологією, використовувані в трасологічній, балістичній та інших експертизах. Природно, що не всі закономірності базових наук слід включати механічно до загальної теорії судової експертизи. До прикордонних закономірностей відносяться тільки ті, що відрізняються великим ступенем спільності, тобто можуть бути екстраповані на кілька пологів експертиз.

5. Закономірності судово-експертної діяльності: закономірності інформатизації та комп'ютеризації судової експертизи, що включають закономірності активного використання інформаційних технологій (процесів, методів пошуку, збирання, зберігання, обробки, подання, розповсюдження інформації); створення та вдосконалення інформаційних систем (сукупностей інформації, що міститься в базах даних та забезпечують її обробку інформаційних технологій та технічних засобів); розвитку інформаційно-телекомунікаційних мереж, призначених для передачі лініями зв'язку інформації, доступ до якої здійснюється з використанням засобів обчислювальної техніки¹;

закономірності функціонування різних видів експертиз на єдиній методологічній основі: наявність спеціальних знань, використання логіко-формального та логіко-діалектичного апаратів, застосування методів, що забезпечують достовірність висновку, їх апробацію та впровадження в експертну практику тощо;

закономірності об'єктивізації, уніфікації та формалізації експертного висновку, подання; виявленої експертом інформації у формі, зрозумілій для адресата доводженні (слідчого, прокурора, судді, іншого учасника процесу). Якщо будь-яка інша наука, говорячи своєю мовою, гарантує його розуміння представниками тільки даної науки, то в теорії судової експертизи йде інакше: результати експертних досліджень, убрані в словесну форму, мають бути загальнозрозумілими;

закономірності виявлення при провадженні судових експертиз та за результатами узагальнення експертної практики обставин, що сприяли або можуть сприяти вчинення злочинів, а також розробки на цій основі рекомендацій щодо усунення цих обставин. Ці закономірності, що впливають із змісту та змісту експертної діяльності, забезпечують виконання профілактичної функції судової експертизи.

2. Функції судової експертології та її місце в системі наукового знання

Під функціями загальної теорії судової експертизи слід розуміти загальні типи наукових завдань, які вона вирішує. Основними функціями загальної теорії судової експертизи є: методологічна, синтезуюча, пояснювальна та прогностична. Їх зміст можна звести до такого.

Методологічна функція виявляється в тому, що ця теорія не просто описує зовнішню сторону експертизи, а розкриває її сутність, виявляє закономірності формування, функціонування та розвитку у вигляді організованої, впорядкованої системи знань, розширює знання у вигляді зміни понятійного змісту науки: одні поняття уточнюються, розвиваються, інші змінюються чи відкидаються, запроваджуються нові теоретичні поняття та принципи. Наприклад, формулювання поняття «предмет

експертизи» дозволило розмежувати предмет загальної теорії судової експертизи та предмет конкретної судової експертизи. Осмислення поняття «об'єкт експертизи» у всьому його різноманітті дозволило значно розширити знання про об'єкт експертного дослідження, поглибивши теоретичне обґрунтування систематизації об'єктів дослідження, їх властивостей та ознак

Синтезуюча функція визначається синтетичним характером наукового знання. Теорія покликана синтезувати весь накопичений емпіричний матеріал, узагальнити та систематизувати його, спираючись на основні закони та принципи. Крім того, синтезуюча функція поєднує, синтезує всі приватні теорії, що входять у загальну теорію, розкриваючи існуючі та виявляючи нові закономірні зв'язки між елементами загальної теорії. Дія синтезуючої функції досить наочно проявляється і у застосуванні основних законів її розвитку, а саме закону інтеграції та диференціації наукового знання та закону зв'язку та зумовленості науки та практики.

Пояснювальна функція полягає в тому, що теорія покликана пояснити, через які причини виникла і існує система судової експертизи, які в ній відбуваються процеси і чому вони протікають саме так, а не інакше. В цій функції реалізуються всі три підходи до пояснення: формальний, семантичний та прагматичний.

Завдяки прогностичній функції загальна теорія судової експертизи передбачає та пояснює ті факти, які будуть відкриті в майбутньому, дозволяє передбачити створення нових приватних теорій, удосконалювати окремі пологи (види) експертиз; сприяє появі нових пологів (видів) судових експертиз; дає потужний поштовх у розвитку судових експертиз загалом і в окремих напрямках.

Загальна теорія судової експертизи, як наука синтетичної природи, виникла на основі закономірного процесу інтеграції знань різних наук. Її

міждисциплінарний характер зумовлений тісним зв'язком із природними, технічними, юридичними та іншими гуманітарними науками. Найбільш тісно загальна теорія судової експертизи пов'язана з криміналістикою, оскільки, як уже зазначалося, саме з криміналістики у 90-ті роки. XX ст. вона виділилася в окрему галузь знання, як колись сама криміналістика відокремилася від кримінально-процесуальної науки.

Зупинимося докладніше на проблемах взаємозв'язку та розмежування криміналістики та загальної теорії судової експертизи, які мають місце в даний час і істотно впливають на розвиток цих двох наук.

Як відомо, криміналістика — наука про закономірності механізму злочину, виникнення інформації про злочин та його учасників, про закономірності збирання, дослідження, оцінки та використання доказів та заснованих на пізнаннях цих закономірностей засобах та методах судового дослідження та запобігання злочинам.

Загальна теорія судової експертизи, як наука синтетичної природи, виникла на основі закономірного процесу інтеграції знань різних наук. Її міждисциплінарний характер зумовлений тісним зв'язком із природними, технічними, юридичними та іншими гуманітарними науками. Найбільш тісно загальна теорія судової експертизи пов'язана з криміналістикою, оскільки, як уже зазначалося, саме з криміналістики у 90-ті роки. XX ст. вона виділилася в окрему галузь знання, як колись сама криміналістика відокремилася від кримінально-процесуальної науки.

Зупинимося докладніше на проблемах взаємозв'язку та розмежування криміналістики та загальної теорії судової експертизи, які мають місце в даний час і істотно впливають на розвиток цих двох наук.

Як відомо, криміналістика — наука про закономірності механізму злочину, виникнення інформації про злочин та його учасників, про закономірності збирання, дослідження, оцінки та використання доказів та

заснованих на пізнаннях цих закономірностей засобах та методах судового дослідження та запобігання злочинам.

Об'єктами криміналістики є злочинність, з одного боку, попереднє розслідування, судовий розгляд та профілактика злочинів - з іншого. У свою чергу, загальну теорію судової експертизи було визначено вище як система світоглядних та праксеологічних принципів як самої теорії, так і її об'єкта — експертної діяльності, приватних теоретичних побудов у цій галузі наукового знання, методів розвитку теорії та здійснення експертних досліджень, процесів та відносин, тобто як комплексне наукове відображення судово-експертної діяльності.

Аналіз цих визначень показує, що підставою розмежування двох споріднених, але самостійних наук є відмінність їх цілей та функцій. Предмет загальної теорії судової експертизи – закономірності судово-експертної діяльності як єдиного цілого. Предметом ж криміналістики, з наведеного вище визначення, служать зокрема закономірності діяльності з збиранню, дослідженню, оцінці та використанню доказів.

Зіставлення об'єктів та предметів вищезгаданих наук дозволяє виявити подібність та відмінність суб'єктів та функцій цих наук. Кожен вид діяльності має свого основного суб'єкта, відповідно слідчого (дізнавача) і судового експерта, які мають процесуальну самостійність і коло прав та обов'язків. Аналіз функцій криміналістики та загальної теорії судової експертизи показує, що вони відповідають методологічному забезпеченню слідчої та експертної практики. Водночас частково предмети цих двох наук перекриваються, оскільки очевидно, що дослідження доказів відбувається у тому числі в ході провадження судових експертиз.

Згадаймо, що прообразом загальної теорії судової експертизи була теорія криміналістичної експертизи, яка в даний час може розглядатися як складова цієї загальної теорії. Проте судовій експертизі давно вже тісно у

межах криміналістичної науки. У той самий час загальна теорія судової експертизи є фундамент формування теоретичних основ різних положів і видів експертиз і полягає в єдності інтегрованої природи всіх родів і видів судових експертиз.

У сучасній криміналістиці немає місця загальнотеоретичним проблемам судової експертизи, про що писав ще Р. С. Белкін¹. Більше того, уривковий виклад почав судову експертизу, який сьогодні має місце в деяких підручниках з криміналістики, по-перше, не розкриває всіх можливостей судових експертиз, по-друге, гальмує розвиток самої судової експертизи.

В останні 40 років неодноразово робилися спроби поділу криміналістичної техніки (науки для слідчих) і криміналістичної експертизи (науки для експертів). Але, здається, виділення з криміналістики загальної теорії судової експертизи зовсім не означає підтвердження цієї концепції, не послаблює, а лише посилює тісну взаємодію цих наук, оскільки функції збирання, дослідження, оцінки та використання доказової інформації та отримання нових доказових фактів з використанням спеціальних знань взаємопов'язані та взаємозумовлені. Йдеться не про розподіл криміналістичної науки, а про виділення з неї нової науки, як раніше виділилася з криміналістики теорія оперативно-розшукової діяльності у повній відповідності до процесів диференціації наукового знання.

Криміналістика обслуговує в основному кримінальне судочинство, хоча деякі її рекомендації вже використовуються в цивільному процесі та провадженні у справах про адміністративні правопорушення, особливо під час здійснення адміністративних розслідувань. Однак основним завданням криміналістики була і залишається боротьба зі злочинністю

Для судових експертиз, що призначаються у кримінальному, цивільному, арбітражному процесі, провадженні з адміністративних

правопорушень, крім загальної процесуальної форми характерні і загальна методологія, розв'язувані завдання, об'єкти дослідження.

Криміналістична наука істотно впливає на розвиток загальної теорії судової експертизи та судово-експертну діяльність загалом. Розвиток науки і технології впливає на злочинну діяльність і породжує нові види злочинів, що зумовлює появу нових криміналістичних методик їх розкриття та розслідування та, відповідно, вимагає створення нових експертних методик, формування нових видів та положів судових експертиз. Характерним прикладом цього процесу є формування судової комп'ютерно-технічної експертизи, яка потрібна на отримання розшукової і доказової інформації під час розслідування злочинів у сфері комп'ютерної інформації та інших комп'ютерних злочинів.

У той самий час має місце зворотний процес. Розвиток загальної теорії судової експертизи та приватних судово-експертних теорій та навчань надає все більшого впливу на базову криміналістичну науку, тобто судова експертиза розширює потенціал криміналістичної техніки, тактики та методики. Однак можливість і доцільність здійснення тієї чи іншої судової експертизи істотно залежить від того, як здійснено виявлення, фіксацію та вилучення необхідної криміналістично значущої інформації, і в першу чергу її матеріальних носіїв, при провадженні слідчих дій, які питання можуть бути поставлені на вирішення нових видів. чи родів судових експертиз.

Загальна теорія судової експертизи тісно пов'язана з науками процесуального права, особливо з тими їхніми розділами, які присвячені теорії доказів та процесуальному порядку використання спеціальних знань. Процесуальні науки визначають межі та умови застосування спеціальних знань, межі компетенції, права та обов'язки судових експертів, а також компетенцію різних учасників процесу при призначенні та провадженні судових експертиз, оцінці та використанні результатів

експертного дослідження. Положення процесуальних наук у сенсі позначають службову роль загальної теорії судової експертизи як науки,

Загальна теорія судової експертизи тісно пов'язана з науками процесуального права, особливо з тими їхніми розділами, які присвячені теорії доказів та процесуальному порядку використання спеціальних знань. Процесуальні науки визначають межі та умови застосування спеціальних знань, межі компетенції, права та обов'язки судових експертів, а також компетенцію різних учасників процесу при призначенні та провадженні судових експертиз, оцінці та використанні результатів експертного дослідження. Положення процесуальних наук у сенсі позначають службову роль загальної теорії судової експертизи як науки, покликаної забезпечувати інтереси правосуддя як науки прикладної, практичної.

Загальна теорія судової експертизи пов'язана і з науками кримінального та адміністративного права, оскільки потреби у провадженні судових експертиз перебувають у прямій залежності від юридичних ознак складів злочинів та правопорушень. Аналогічний зв'язок простежується між загальною теорією судової експертизи та цивільним правом.

Тісний зв'язок існує між загальною теорією судової експертизи та суспільними науками: філософією, етикою, логікою, психологією. На основі філософських категорій будується загальна теорія аналізованої науки, формуються уявлення про систему її методів, визначаються ті закономірності, які мають бути враховані з метою підвищення ефективності судово-експертної діяльності. Положення етики - науки про мораль, моральність, про систему норм і правил поведінки людей у їхніх відносинах до суспільства і один до одного - виступають як один з керівних начал, що визначають лінію поведінки судового експерта в процесі провадження судових експертиз, участі в процесуальних діях.

У судово-експертних та наукових дослідженнях застосовуються прийоми логічного мислення: аналіз і синтез, дедукція та індукція, абстракція, аналогія тощо. Експертне дослідження є рядом стадій, вибудованих у логічній послідовності, причому експертні висновки повинні бути логічно обґрунтовані проміжними результатами. Теоретично судової експертизи досліджуються і класифікуються логічні помилки експертного дослідження. Типовою логічною помилкою є, наприклад, відсутність у дослідницькій частині обґрунтування висновку експерта.

Загальна теорія судової експертизи тісно пов'язана з психологією, дані якої активно використовуються при розробці психологічних основ діяльності судового експерта, вивчення особливостей формування внутрішнього переконання експерта та основних психологічних характеристик процесу експертного пізнання.

Для теорії та практики судової експертизи природничі та технічні науки (аналітична хімія, фізична хімія, молекулярна біологія, медицина, металознавство, електротехніка та ін.), так само як і криміналістика, відіграють роль обґрунтовуючого знання. Тому зв'язки цих наук та загальної теорії судової експертизи виступають як взаємодія, а не підпорядкованість. Знання з цих наук дають початок експертним методикам та предметним експертним наукам, таким як судова медицина, судова психіатрія, трасологія та ін.